

fremt udstederen af dokumentet trådte frem i retten for at bekræfte sin underskrift, var det den mundtlige tilståelse, som tillagdes afgørende virkning som bevis.

Det hører til sjældenhederne, at procesretshistoriske fremstillinger ofrer særlig opmærksomhed på problemet om kvinders proceshabilitet. Den traditionelle fortællelse kan synes velbegrunderet, fordi procesreglerne normalt kun gav kvinder en meget begrænset mulighed for at optræde i retten. Det er derfor glædeligt, set fra anmelderens synspunkt, når forfatteren her påviser, at talrige kilder, ikke blot i svensk, men også i dansk ret viser, at kvinder *de facto* hyppigt optrådte i retten, som part, som anklaget og som vidne.

Das Geständnis in der schwedischen Prozessrechtsgeschichte er et meget inspirerende arbejde, som rejser en række nye problemstillinger, og hvis analyser og konklusioner har betydning også for dansk og norsk ret. Det fortjener opmærksomhed både hos jurister, historikere og teologer. Forfatteren kalder som nævnt denne bog Bind I. Vi har al mulig grund til at glæde os til bind II, som forhåbentlig snart vil følge og komplettere det meget nuancerede og levende billede, som allerede nu er tegnet af den ældre periode.

Inger Dübeck

Knut Helle: Konge og gode menn i norsk riksstyning ca. 1150–1319. Oslo/Bergen/Tromsø. Universitetsforlaget 1972. 664 s. No. kr. 68,-.

I sin artikel *Tendenser i nyere norsk høymiddelalderforskning* ((Norsk) Hist. Tidsskr. XL (1960–61), 337–70) gav Knut Helle udtryk for det standpunkt, at forskningen i før høj grad havde beskæftiget sig med generelle betragtninger på et ret højt abstraktionsniveau, og at det der nu tiltrængtes var detailundersøgelser, der trængte dybere ned i kildematerialet og tilførte ny erkendelse. Den foreliggende bog opfylder ganske forfatterens egne krav om dybtgående detailanalyse, og behandlingen af kildematerialet er præget af en imponerende grundighed og konsekvens. Men samtidig har forf. haft syntesen for øje: sammenfatningen af den store samling data til et helhedsbillede af rigsinstitutionernes udvikling i norsk højmiddelalder, som er mere nuanceret og underbygget end tidligere forsøg herpå. Endelig har han i modsætning til mange af sine forgængere inden for norsk middelalderforskning sat den norske udvikling ind, ikke blot i en skandinavisk, men i en almen vesteuropæisk ramme.

Knut Helles udgangspunkt er en nøje analyse af den terminologi der forekommer i kildematerialet vedr. de såk. »gode mænd«. Han konstaterer her en så vidtgående synonymitet mellem de forskellige betegnelser (både norsksprogede og latinske), at han må stille sig skeptisk over for forsøg på ud fra brugen af en bestemt betegnelse i en konkret sammenhæng at tillægge den pågældende betegnelse et specielt etisk-religiøst eller politisk indhold.

Efter redegørelsen for de forskellige betegnelser for »gode mænd« går forf. over til en analyse af kildeudsagnene vedr. deres funktion og kompetence, med hovedvægt på deres virke i den centrale rigsstyrelse. Denne analyse gennemføres på kildernes egne præmisser, idet forf. i første række ønsker at få rede på samtidens officielle opfattelse af de »gode mænds« virksomhed, for først i en senere sammenhæng at diskutere forholdet mellem teori og praksis. — Han konkluderer, at kilderne giver udtryk for at »gode mænds« tilstedeværelse og medvirken har givet vægt og autoritet til afgørelser og handlinger vedr. tronfølgen, og generelt til lovgivningen. De »gode mænd« skal i det hele taget have optrådt ved alle typer af vigtige politiske beslutninger og anledninger. Endvidere forvalter de sammen med kongen den højeste domsmyndighed i riget, idet de dog mere fungerer

som organ for den ekspanderende kongelige domsmyndighed end som skranke for denne. Deres repræsentative egenskaber træder tydeligst frem, hvor de udtrykkeligt henføres til bestemte geografiske områder, hvis interesser de forudsættes at dele, hvorfor de i nogen grad kan binde områdets befolkning på gyldig måde gennem deres optræden; dette er klartest tilfældet ved kongevalg eller kongehyldning. De »gode mænds« evne til at repræsentere deres distrikter bliver understreget ved, at man næsten uden undtagelse anvender superlativformer (de »bedste mænd« el. lign.), når de henføres til bestemte geografiske områder. Omvendt dominerer positiv-formerne ved omtalen af gode mænds retslige optræden, især på lokalt plan.

Om de »gode mænds« medvirken ved de politiske handlinger de facto har fungeret som en skranke for kongemagtens magtudøvelse eller tværtimod fungeret som en legitimering af kongemagtens forøgelse på bekostning af den bredere befolknings indflydelse er imidlertid et spørgsmål, som kræver at man trænger ind bag kildernes terminologiske facade. Dette forsøger forf. dels gennem en bestemmelse af hvilke personer der optræder som »gode mænd«, dels ved en systematisk og minutios gennemgang af hvert enkelt af de store politiske møder fra 1152/3–1318. Denne gennemgang afsluttes med en sammenfattende karakteristik opdelt i flg. afsnit: mødested, mødetidspunkt, indkaldelse, sammensætning, funktion, kompetence og procedure; for hvert punkts vedkommende foretages endvidere sammenligning med forholdene i andre vesteuropæiske lande. Denne karakteristik, der omfatter næsten 90 sider, er gennemført med stor konsekvens og må anses for et af bogens mest værdifulde kapitler.

Forf. går herefter over til en redegørelse for rigsmødernes historiske udvikling. Det indtryk kilderne giver – at rigsmøderne har deres ophav lige over midten af det 12. årh., men først bliver hyppigere fra Håkon IV Håkonssons tid – svarer godt til de oplysninger man iøvrigt har om den politiske udvikling i denne periode, ligesom det svarer til de resultater, tidligere forskning er nået frem til. Derimod er mødeudviklingen efter Magnus Lagabøtes død 1280 mere problematisk: skulle man gå ud fra kilderne, er der en mærkbar nedgang i mødeaktiviteten, men dette kunne afspejle kildesituationen mere end den realhistoriske udvikling, idet der efter 1280 ikke mere findes samtidige kongesagaer – den kildegruppe der for den foregående periodes vedkommende har været hovedkilden til mødevirksomheden. For en sådan hypotese taler, at der ikke skulle mangle forudsætninger for en videre udvikling af rigsmødeinstitutionen efter 1280; når forf. alligevel vender sig mod Johan Schreiners antagelse om, at der regelmæssigt har fundet »hövdingemøder« sted gennem Håkon V's regeringstid, skyldes det, at han ikke finder denne mødevirksomhed hverken påvist eller sandsynliggjort ud fra kildematerialet; bortset fra rigsmødet 1302 vidner kilderne kun om en snæver deltagerkreds ved møderne, ikke mere end hvad man naturligt kunne betegne som en kongelig råds-kreds. – Forf. finder derfor den modsatte hypotese sandsynligst: at den manglende omtale af rigsmøder i kilderne efter 1280 afspejler det forhold, at rigsmøderne rent faktisk træder i baggrunden under Magnus Lagabøtes efterfølgere, idet deres funktioner i stigende grad overtages af en snæver råds-kreds omkring kongen. Opkomsten og den første udvikling af en sådan kgl. rådsinstitution udgør den anden hoveddel af bogen.

Det første problem, forf. rejser, er spørgsmålet om afgrænsningen mellem begreberne *rigsmøde* og *råds-møde*. Ikke mindst efter 1319 kan det være vanskeligt at afgøre, om en bredere sammenkomst skal karakteriseres som »rigsmøde« eller som »udvidet råds-møde«. Da man ikke ud fra funktionen kan drage noget klart skel, og da deltagerkredsen selv ved de største møder er væsentlig mindre end ved rigsmøderne i det 13. årh., tilslutter forf. sig T. A. Aschehougs karakteristik af de største møder efter 1319 som »forstærkede råds-møder«; forf. finder dette yderligere sandsynliggjort af, at der for flere

af møderne er klare indicier i kilderne for, at man har betragtet mødekedsen som bestående af rådet suppleret med en bredere aristokratisk kreds af »rigets mænd«.

Et andet problem er afgørelsen af, hvornår, hvordan og i hvilken grad den kongelige rådgiverkreds bliver institutionaliseret som et *råd*. Forf. tager sit udgangspunkt i 3 hovedkriterier: terminologien i nogenlunde samtidige kilder, organisationen (herunder sammensætningen, mødehyppigheden, deltagerkredsens fasthed og afgrænsethed, procedurernes regelmæssighed og forekomsten af træk der symboliserer rådkredsen som institution, fx et eget segl) samt funktionen. Ud fra disse tre kriterier gennemgås rådsinstitutionens udvikling ligeså systematisk og minutiøst, som det var tilfældet med rigsmødeinstitutionen.

Hvad terminologien angår finder Knut Helle det sandsynligt, at udviklingen gennemløber tre faser: i 1260-erne og 1270-erne afspejler den bevidstheden om eksistensen af en kgl. rådgiverkreds i mere teknisk forstand (med tillob hertil tidligere i Håkon IV's regeringstid), tidlig i 1280-erne træder en egentlig kgl. rådsinstitution klarere frem, fra 1319 omtales et fungerende *rigsråd*. Han konstaterer, at samme terminologiske udvikling samtidig er foregået i de to andre skandinaviske riger (idet dog de to første faser falder sammen i Danmark).

Det er imidlertid rådgiverkredsens sammensætning og øvrige organisation (kap. 8) og rådgivernes funktion (kap. 9), som gøres til genstand for den mest udførlige behandling (i alt 229 sider!). Hvad der gør disse to kapitler særligt interessante er forf.s stillingtagen til den tidligere forskning, især det velfunderede opgør med Johan Schreiners helheds-syn på rådsinstitutionens udvikling i Norge, således som den kom til orde i artiklerne *Kongens rådgivere under Håkon Håkonsson* ((N) HT XXXIV (1946-48), 601-8) og *Høvdngemøde og riksråd i Norge* ((N) HT XXXV (1949-51), 157-72, 405-28, 484-93, 521-59).

Det centrale i Schreiners syn på rådsinstitutionen er antagelsen af, at bisperne var holdt ude af rådgiverkredsen under den tidligere del af Håkon IV's regeringstid, indtil de i forbindelse med kroningen 1247 (muligvis som en direkte betingelse for deres accept af denne) kom med i rådgiverkredsen. Imidlertid gled de i 1260-ernes anden halvdel igen ud af rådet som følge af en kirkepolitisk offensiv fra kong Magnus' side, for først i begyndelsen af 1330-erne at vende tilbage til det igen. Gennem sin grundige metode påviser Knut Helle, hvor svagt funderet og til tider direkte usandsynligt Schreiners syn er. For den tidlige periode påpeger han, at der ikke i kildematerialet findes nogen belæg for, at der i kongens kreds var nogen bevidst vilje til at holde bisperne uden for de politiske beslutningsprocesser, ved flere lejligheder tager bisper aktivt del i politiske handlinger, og i det hele taget synes den trods alt begrænsede kirkelige deltagelse i det kgl. styre at kunne føres tilbage til en tilbageholdenhed fra *kirkens* side mod at engagere sig for stærkt (dette gælder især for tiden frem til hertug Skules fald 1240, hvor kirken så længe som muligt forsøger at opretholde freden mellem konge og hertug og derfor ikke har haft interesse i at solidarisere sig for stærkt med nogen af parterne). – For tiden efter 1240 konstaterer Knut Helle en gradvis øget deltagelse af bisperne i rigspolitiske anliggender, men det virkelig nye er deres medvirken i kongens udenrigspolitik. Hertil kommer, mod slutningen af Håkons regeringstid, bispernes medvirken ved rigslovgivning. Helle går imidlertid klart imod Schreiners opfattelse af 1247 som et mærkeår: heller ikke efter 1247 kan bisperne kollektivt henføres til den mere permanente kerne i rådgiverkredsen. At de træder ind i et intensiveret samarbejde med kongemagten forklares af Helle som en følge dels af det faktum at Håkons herredømme over hele landet nu er ubestridt, dels af at den forøgede udenrigspolitiske og lovgivningsmæssige aktivitet skabte behov for et tættere samarbejde mellem konge og bisper; men fortsat var bisperne normalt optaget af deres kirkelige embedspligter og derfor ikke til stadighed ved kongens side.

Mest afgjort vender Knut Helle sig mod Schreiners antagelse af, at bisperne som følge af en kirkepolitisk offensiv fra kong Magnus' side mellem 1265 og 1267 igen skal have forladt rådet for at blive stående uden for dette indtil omkring 1330. Ikke blot mener han, som ovenfor anført, at bisperne ikke har været medlemmer af den »daglige« råds-kreds indtil dette tidspunkt, men han må på grundlag af en gennemgang af kildematerialet konstatere, at der ikke finder nogen nedgang i bispernes rådgivervirksomhed sted gennem hele Magnus Lagabøtes regeringstid. Endvidere savner hypotesen om en kongelig offensiv mod kirkens jurisdiktion og en formelig forfatningskamp mellem kongemagt og kirke i anden halvdel af 1260-erne fuldstændigt belæg i kildematerialet.

Hvad perioden 1280–82 angår er der klare vidnesbyrd om, at bisperne stod uden for den kgl. rådgiverkreds; men meget tyder på, at der herefter har foregået en begyndende tilnærmelse mellem bisperne og rådsregeringen. Fra 1289 kan det konstateres, at bisperne igen fungerer som faktiske kgl. rådgivere i vigtigere udenrigspolitiske anliggender, i 1290-erne synes de yderligere at være blevet taget med på råd ved lovgivning også uden for den kirkelige retssfære. – Heller ikke under Håkon V er der belæg for, at bisperne er klart udelukket fra råds kredsen; dels optræder de rent faktisk som rådgivere side om side med mænd, som er kendt som medlemmer af det kgl. råd, dels har vi enkelte eksempler på, at bisper direkte bliver betegnet som rådgivere eller mænd af rådet. Ganske som tidligere synes de ikke at have hørt til den »daglige« rådgiverkreds, men benyttes som rådgivere og garanter i vigtigere udenrigspolitiske og lovgivningsmæssige anliggender. Schreiners opfattelse af, at møderne år 1300, 1305 og 1318 skal have været hovedingemøder og ikke rådsmøder, fordi bisperne her var tilstede, afvises af forf. som ufundet i kilderne og hovedsagelig dikteret af hypotesen om bispernes udelukkelse af rådet.

Knut Helles konklusion bliver følgelig, at der fra 1240-erne og fremefter er tale om en helt normal og regelmæssig kirkelig medvirken til rigsstyret, idet bisperne fungerer som et vigtigt rådgiverelement i de fleste større politiske anliggender, med perioden umiddelbart efter Magnus Lagabøtes død 1280 som eneste undtagelse.

I en epilog med titlen *Det norske høymiddelalderkongedømmet* behandler forf. spørgsmålet om det norske kongedømmes magtstilling i forhold til aristokratiet. Han erklærer sig her som modstander af den af Halvdan Koht, Edvard Buhl, Andreas Holmsen og Johan Schreiner hævdede opfattelse af det norske kongedømme som et »redskabskongedømme« for aristokratiet, idet han tilslutter sig Jens Arup Seips kritik af denne opfattelse. Han vil gerne godtage det synspunkt hos »redskabsteoriens« forfægtere, at den voksende offentlige myndighed ikke lod sig udøve uden et mere kollektivt regeringsarbejde, men han finder ikke belæg for, at inddragelsen af stormændene i dette regeringsarbejde har indskrænket området for den personlige kongelige indflydelse. Snarere finder han det rimeligt ud fra de foreliggende kildeudsagn at antage, at de *gode mænd* udgjorde et mindre stramt bånd på kongen personlig end de ældre sanktionsorganer, tingene: »Det ser ut til at den politiske teori om gode menn var en elastisk rammeteori som kunne fylles med skiftende realinnhold etter kongedømmets behov og muligheter. Det gjør det lite sannsynlig at den kunne innebære et fast begrensende bånd på den personlige kongemakt, og øker muligheten for at den først og fremst var et legitimerende redskap for en kongelig myndighet som var i ferd med å trenge i bakgrunnen bondesamfunnets gamle selvstyreorganer« (s. 563). – Og man finder efter udløbet af borgerkrigene ingen tegn på alvorlig magtkamp mellem aristokrati og konger eller forsøg på fra aristokratisk side at begrænse kongedømmet som institution, således som det ellers var tilfældet i en række andre europæiske lande, herunder Danmark og Sverige.

Men hvorledes kan denne i europæisk perspektiv temmelig enestående konsensus mel-

lem kongemagt og aristokrati forklares? Knut Helle peger her på to teoretiske muligheter: at parterne hadde felles interesser, eller at den ene part underordnede sig den andens interesser. Derefter gjennomgår han de argumenter, der taler for hvert af de nævnte alternativer. Det er imidlertid, som om forf. af sin strengt empiriske grundholdning hægges i forsøget på at trænge dybere ned i problemet, han stopper ved en generel skitse, der modificerer de tidligere fremsatte, mere skarpt formulerede forklaringsmodeller, men som samtidig næsten kommer til at fremtræde som en midtnormal mellem disse. Konklusionerne bliver tilsvarende vage: »Mot denne dobbelte bakgrunnen – det norske aristokratis relativt svake private maktgrunnlag og den betydning kongstjenssten i seg selv hadde for stormannstatus – blir det forståelig at dette aristokratiet ikke bare var interessert i å bygge ut den offentlige myndighet gjennom kongedømmet, men også underordnet seg kongens personlige vilje i høyere grad enn tilfelle var i flere andre samfunn, der prelater og magnater hadde et langt sterkere maktgrunnlag uavhengig av kongedømmet« (s. 572). – »Deres (kongernes) handlinger var nok betinget av og i sine virkninger begrenset av strukturen i tidens samfunn, men ikke absolutt. De kunne som mennesker før og siden i noen grad sette sig ut over sine samfunnsmessige forutsetninger og endre dem. Kongen hadde ikke monopol på makt og innflytelse blant mennene i tidens riksstyring, men han sto i en særstilling. Tidens politiske ideologi og den institusjonelle oppbygging av regjeringsapparatet ga ham særlige muligheter til å gjøre seg personlig gjeldende. Disse mulighetene utnyttet de fleste av Sverreættens konger. Deres retningsgivende innflytelse på rikspolitikken var betydelig« (s. 573).

Det fremgår af disse konklusioner, hvor forbeholdne, næsten reserverede de er. Forf. har i sin modvilje mod spinkelt underbyggede hypoteser taget konsekvensen af sine strenge logisk-empiriske krav; endvidere har hans skarpe afgrænsning af problemstillingen ført til en koncentration om de konkret konstaterbare magtforhold i samfundets styrende lag. Værket kommer derved i højere grad til at stå som en slutsten for den »empiricistiske« udforskning af styrelsesmekanismerne i det norske middelaldersamfund end som et værk, der afstikker nye retningslinier for den fremtidige forskning. – Når Knut Helles værk givet vil danne epoke inden for norsk middelalderforskning er det i kraft af de skarpsindige analyser, hvorved forf. nedbryder mangan en idérig, men mindre velbegrunnet teori om det norske højmiddelaldersamfund og dets institutioner – men næppe i kraft af konklusionerne, som sjældent bringer os meget længere end til en nuanceret bekræftelse af standpunkter fremsat af ældre forskere. Forf.s bestræbelser for at drage paralleller mellem udviklingen i Norge og udviklingen i de andre skandinaviske og vesteuropæiske lande er særdeles prisværdige og oplysende, de udgør afgjort et fremskridt i forhold til så megen tidligere norsk forskning, der har arbejdet med snævert norsk perspektiv; men ikke sjældent føler man, at parallellen ikke rigtig udnyttes til noget, forholdene i de forskellige lande stilles ved siden af hverandre, men man får ikke noget svar på, om sammenfaldene skal forklares ved afsmitning, strukturelle overensstemmelser eller andet. Dette opleves som så meget mere ærgerligt, som netop Knut Helle i kraft af sin grundige orientering i det udenlandske materiale skulle have bedre forudsætninger end de fleste for at tolke disse sammenfald.

Forklaringen på forf.s tilbageholdenhed gives i Indledningen (s. 15); det er igen forfatterens strenge empiriske udgangspunkt, kombineret med hans utryghed ved for udlandets vedkommende at være henvist til sekundærlitteratur eller en »mer løselig gennemgåelse av sentrale trykte kildeserier«, der udgør den egentlige baggrund. – Man kunne have ønsket at forfatteren i højere grad havde efterlevet sine egne ord om, »att det fullkomne ikke bør stå i veien for mer begrensede fremskritt.«

Disse indvendinger skal dog ikke drage opmærksomheden bort fra det faktum, at

Knut Helle ved sit værk har givet forskningen den til dato mest grundige og systematiske kulegravning af nogle helt centrale aspekter af det norske højmiddelaldersamfunds magtstruktur og udvikling.

Karsten Fledehus

Dokumente und Untersuchungen zur inneren Geschichte der drei Birgittin Klöster Bayerns 1420–1570, I–II. *Bearb. von Tore Nyberg*. Quellen und Erörterungen z. Bayer. Geschichte, München 1972 og 1974. 452+458 s., 9 ill.

Ligesom 700-året for Claras død 1254 – og for Bonaventuras 1274 – medførte en række nye udgaver og fremstillinger, således gav 600-året for den hellige Birgittas død i Rom 1373 anledning til adskillige publikationer samt fester både i Sverige og Rom. Det betydeligste internationale bidrag er de to tykke bind, der udkom på begge sider af jubilæet som Neue Folge Bd. XXVI, 1–2 i den fornemme udgivelsesserie, der udsendes af det bayerske videnskabsakademis historiske kommission. Emnet er Dokumenter til og undersøgelser af de tre sydtyske birgittinerklostres indre historie 1420–1570. Udgiveren er den svensk-danske Birgitta-forsker, fil. dr. *Tore Nyberg*, der takket være en række stipendier havde lejlighed til langvarige ophold i Bonn og München i 1960'erne med mulighed for omfattende forarbejder til den nu foreliggende udgave. Dokumenterne er det primære, teksterne fylder tæt ved 800 sider, fordelt på 245 numre, mens undersøgelserne er begrænset til en 112 sider stor indledning. Dertil kommer 128 s. registre og 7 sider illustrationer.

I indledningen gøres der først rede for forskningssituationen og den kildemæssige overlevering. Derefter følger en kort oversigt over birgittinerordenens historie i Bayern med forklaring på udgavens tidsafgrænsning. 1420 blev der opnået pavelig tilladelse til at oprette et birgittinerkloster i Oberpfalz, og det førte til grundlæggelsen af *Gnadenberg*, der i 1459 blev moderkloster for et nyt kloster i *Maihingen* i grevskabet Öttingen. Endelig blev det tredje kloster grundlagt i *Altomünster* i hertugdømmet Bayern i 1488 som datterkloster af *Maihingen*. 1570 var klosterlivet ophørt i *Gnadenberg* og *Maihingen* som følge af reformationen, og *Altomünster* gennemgik en reform i Tridentinerkonciliet's ånd.

Historikere, der arbejder med de danske birgittinerklostre, Maribo og Mariager, må absolut benytte denne publikation. Grundlæggerne af *Gnadenberg* var Erik af Pommerns søster Katharina og hendes ægtefælle pfalzgreven, hertug Johann af Neumark, som igen var Christoffer af Bayerns forældre. Klosters grundlæggelsesperiode fra 1420 til indførelsen af den strenge klausur 1451 falder delvis sammen med de store stridigheder mellem pave og koncil, som medførte pavelige dekretter, der i årene 1422–35 gjorde det umuligt at oprette nye birgittinske klostre, som opfyldte Birgittas bestemmelser.

Trods udgavens omfang er der ikke tale om fuldstændighed, og det indledende kapitel 5 om principperne for udvalget af dokumenter og for de medtagne udtog af håndskrifter bliver derfor af allerstørste vigtighed, så meget mere som den gangse diplomatriske (kronologiske) rækkefølge af teksterne er fraveget til fordel for en systematisk. I betragtning af den negative holdning til al udgivervirksomhed, som for tiden er almindelig hos de fleste bevilgende fonds, er det forståeligt, ja, prisværdigt, at en udgiver forsøger sig med en ny ydre form, og det ville være urimeligt at forvente fuldkomne resultater. Retfærdigvis må det indrommes, at *Tore Nyberg* er nået overordentlig langt m.h.t. sit hovedformål: at belyse de tre klostres indre historie, idet der er opnået stor alsidighed i udvalget samtidig med, at den indledende tekst er begrænset til et minimum.